

İran-Suudi Arabistan Rekabeti Karşısında Çin Dış Politikası

Necmettin Acar*

Öz

Enerji güvenliği, askeri gücün temelini oluşturan endüstriyel kapasiteyi belirleyen ana etmen olması sebebiyle, ulusal güvenlik stratejisinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Küresel bir aktör olmasını önemli ölçüde, büyüyen ekonomisine ve güçlü endüstriyel kapasitesine borçlu olan ve enerji ihtiyacı gittikçe artan Çin de enerji ihtiyacını güvene almayı önemli bir dış politika gündemi olarak kabul etmektedir.

Ortadoğu güvenlik mimarisinin 2010 yılı sonrası dönemde yaşadığı köklü değişimler Çin'in enerji güvenliği açısından önemli sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu sonuçlardan en önemlisi İran ve Suudi Arabistan arasındaki rekabetin, yoğunlaşan vekâlet savaşlarıyla birlikte ideolojik alandan jeopolitik alana taşınması olmuştur. Bu süreçte enerji nakil hatlarına yönelik artan saldırılar, toplam petrol ithalatının yarısından fazlasını Körfez bölgesinden karşılayan Çin'in enerji güvenliğine yönelik ciddi bir tehdidi açığa çıkarmıştır.

Enerji ihtiyacı hızla artan ve ABD ile küresel bir rekabete girişmiş olan Çin'in, Körfez'deki çıkarlarını korumak için bölgeye yönelik askeri güç projeksiyonu geliştirmesi beklenirken bundan kaçındığı, İran-Suudi Arabistan rekabetinde aktif bir tarafsızlık politikası izlediği ve her iki aktörle de iyi ilişkiler geliştirdiği görülmüştür. Çin'in bu rekabette sergilediği aktif tarafsızlık ve her iki aktörle de yakın ilişkiler geliştirme politikası enerji ihtiyacını güvene alma politikasıyla yakından alakalıdır.

Anahtar Kelimeler: Çin enerji güvenliği, Körfez güvenlik mimarisi, ARAMCO Saldırıları, İran-Suudi rekabeti

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, TR, Uluslararası İlişkiler Bölümü, orcid.org/0000-0002-6130-5145, necmettinacar@artuklu.edu.tr

Chinese Foreign Policy Regarding Iran-Saudi Arabia Rivalry

Necmettin Acar*

Abstract

Energy security is considered one of the most important elements of national security strategy, as it is the main factor determining industrial capacity, which forms the basis of military power. China, which owes being a global actor significantly to its growing economy and strong industrial capacity, and whose energy needs are increasing, considers securing its energy needs as part of an important foreign policy agenda.

The radical changes experienced by the Middle East security architecture in the post-2010 period have led to important results in terms of China's energy security. The most important one among these results was the transfer of the rivalry between Iran and Saudi Arabia from the ideological field to the geopolitical field through intensifying proxy wars. In this process, increasing attacks on energy transport lines revealed a serious threat to the energy security of China, which gets more than half of its total oil imports from the Gulf region.

It is clearly seen that China, whose energy need is rapidly increasing and is in a global competition with the US, is expected to develop a military power projection for the region in order to protect its interests in the Gulf. However, China avoids this power projection policy and pursues active neutrality in the Iran-Saudi Arabia rivalry, and develops good relations with both actors. China's active neutrality in this competition and its policy of developing close relations with both actors is closely related to the strategy of securing its energy needs.

Keywords: China's energy security, Gulf security architecture, ARAMCO attacks, Iran-Saudi rivalry

* Asst. Prof. Dr., Mardin Artuklu University, TR, Department of International Relations, orcid.org/0000-0002-6130-5145, necmettinacar@artuklu.edu.tr

1. Giriş

2010 sonrası dönemde Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölge güvenlik mimarisindeki garantörlük rolünden sıyrılmaya çalışmasıyla ve Irak, Mısır ve Suriye gibi ülkelerin zayıflayarak bölgesel güç denkleminde çekilmesiyle Ortadoğu'da güç ve güvenlik boşlukları ortaya çıktı. Oluşan bu boşlukları doldurma konusundaki hevesleri, İran ve Suudi Arabistan arasında uzun yıllardır süren ideolojik rekabetin jeopolitik alana taşınmasıyla sonuçlandı. Nihayetinde İran ve Suudi Arabistan Bahreyn, Irak, Yemen ve Suriye gibi ülkelerde hem vekilleri aracılığıyla hem de direkt olarak askeri sahada karşı karşıya geldiler.

Bölgenin iki önemli aktörü olan İran ve Suudi Arabistan rekabetinin jeopolitik alana taşınmasının en önemli sonuçlarından birisi enerji üretim tesislerine ve nakil güzergâhlarına yönelik saldırılarda yaşanan artıştır. Özellikle Eylül 2019'da Suudi ARAMCO tesislerine düzenlenen saldırılar ve bu saldırılar sonrası yaşanan gelişmeler bölge enerji kaynaklarına ciddi anlamda bağımlı olan Çin açısından önemli bir enerji güvenliği sorunu ortaya çıkarmıştır. Çin'in hızla büyüyen ekonomisine de bağlı olarak artan petrol tüketimi ve kısa vadede Körfez'den yaptığı ithalatı başka bir kaynaktan sağlayabilmesinin imkânsızlığı bölgesel gerginliklere karşı Çin dış politikasının hassasiyetini artırmıştır. Uzun yıllar ABD'nin Ortadoğu bölgesi için sağladığı güvenlik şemsiyesinden¹ azami derecede istifade ederek enerji arz güvenliği sorunu yaşamayan Çin, bölge güvenlik mimarisinin köklü değişimler yaşadığı ve ABD-Çin rekabetinin tırmandığı bir siyasal atmosferde, bölge güvenliğindeki minimalist rolünü yeniden düşünmek zorunda kalmaktadır.

Bu makalede İran-Suudi Arabistan jeopolitik rekabetinde Çin'in izlediği dış politika analiz edilecektir. Bu makalenin temel sorunsalı hâlihazırda ABD ile küresel bir rekabete girişmiş olan ve enerji ihtiyacı hızla artan Çin'in Körfez bölgesinde benzersiz askeri ve jeopolitik avantajlar sunan İran ile güvenilir bir enerji tedarikçisi olan Suudi Arabistan arasında bir tercih yapıp yapmayacağıdır. Makalede Çin'in, enerji güvenliği saikiyle, iki aktör arasındaki çatışmalarda taraf tutmayacağı ve gerginliklerin yoğun as-

¹ ABD, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Ortadoğu petrol kaynaklarının çıkarılmasını ve tüketim merkezlerine taşınmasını engellemeye yönelik her tehdidi, askeri güç kullanmak da dâhil olmak üzere, gerekli tedbirleri alarak engellemiştir. Örneğin; 1951 yılında İran'da petrolü millileştiren Musaddık yönetimi ABD'nin organize ettiği bir darbe ile görevden uzaklaştırılmıştır. Benzer şekilde 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali sürecinde ABD'nin liderlik ettiği uluslararası koalisyon askeri güç kullanarak işgali sonlandırmıştır.

keri çatışmalara evirilmemesi için her iki aktörle de yakın işbirliğini tercih ederek aktif bir tarafsızlık politikası takip ettiği iddia edilecektir.

Bu çalışma üç bölümden oluşacaktır. İlk bölümde enerji güvenliği kavramına ve Çin açısından enerji güvenliğinin ifade ettiği anlama değinilecektir. İkinci bölümde Ortadoğu bölgesel güvenlik mimarisinde son dönemde yaşanan değişime ve bu değişimden kaynaklanan enerji üretim tesisleri ve nakil hatlarına yönelik saldırıların Çin enerji güvenliği açısından ortaya çıkardığı risklere değinilecektir. Son olarak da İran ile Suudi Arabistan'ın Çin açısından ifade ettiği jeostratejik ve ekonomik öneme değinilerek Çin'in bu çatışmalardaki aktif tarafsızlık politikasının sebepleri ele alınacaktır.

2. Çin Dış Politikası ve Enerji Güvenliği Arasındaki İlişki

Uluslararası siyasette oldukça eski bir kavram olan enerji güvenliği, I. Dünya Savaşı öncesi Almanya ve İngiltere arasındaki donanma rekabeti sırasında İngiltere'nin kömürle çalışan gemiler yerine, Dretnot sınıfı petrolle çalışan savaş gemilerini denize indirmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır.² İngiltere'nin bu kararı bir taraftan I. Dünya Savaşı'nın kaderini değiştirirken diğer taraftan zengin petrol yataklarına sahip olan Hazar ve Ortadoğu bölgelerini “uluslararası jeopolitik ve jeostratejik oyunun merkezi haline getirmiştir”.³

Modern dönemin enerji güvenliği algısını şekillendiren olay ise hiç şüphesiz 1973 yılında yaşanan “Petrol Krizi”dir. Petrol İhraç Eden Arap Devletleri Örgütü'nün (OAPEC) Suudi Arabistan öncülüğünde başlattığı petrol ambargosu uluslararası piyasalarda ciddi bir arz kıtlığına yol açmış ve 16 Ekim 1973'te 3.01 dolar olan petrolün varil fiyatı, 1 Ocak 1974'te yaklaşık dört kat artarak 11.65 dolara çıkmıştır.⁴ Petrol fiyatlarında çok kısa sürede yaşanan bu dramatik artış gelişmiş ekonomileri oldukça derinden sarsmıştır. Örneğin “ABD’de 1972 yılında %3,3 olan yıllık enflasyon oranı 1974 yılında %11,1’e yükselmiş, 1973 yılında %4,89 olan işsizlik oranı ise 1975 yılında %8,47’ye kadar çıkmıştır”.⁵ Rusya'nın 2005 sonrası dönemde sık sık Avrupa'ya doğalgaz taşıyan Batı Hattı'nı kapatmasıyla ortaya çıkan ener-

² Daniel Yergin, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, çev. Kamuran Tuncay (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2008), 150-153.

³ Mitat Çelikpala, “Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı,” *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 10, no. 40 (Kış 2014): 79.

⁴ Salih Öztürk ve Selin Saygın, “1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu,” *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 12 (2017): 3.

⁵ A.g.e., 6-8.

ji krizi, 2000'li yılların başlarında enerji güvenliğini yeniden uluslararası siyaset gündeminin ön sıralarına taşımıştır.

Askeri gücün temelini oluşturan endüstriyel kapasiteyi belirleyen ana etmen olması sebebiyle, kısaca “kesintisiz, güvenli şekilde ve uygun fiyata enerji kaynaklarına ulaşmak”⁶ olarak tanımlanan enerji güvenliği,⁷ ulusal stratejinin en önemli unsurlarından biri olarak kabul edilir. Enerji güvenliğinin 4A olarak da ifade edilen dört temel unsuru bulunmaktadır; enerji kaynağının fiziksel olarak mevcudiyeti (Availability), kesintisiz erişilebilirliği (Accessibility), makul fiyatlı olması (Affordability) ve sürdürülebilirliği (Acceptability).⁸

19. yüzyılın sonlarında yaşanan enerji devrimi, bu tarihe kadar en önemli stratejik enerji kaynağı olan kömürün, yerini petrole bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Bugün “petrol, modern ekonomileri ve yaşam tarzlarını destekleyen dünya taşımacılığının %90'ından fazlasını sağlayan, elde edilen petrokimyasallarla, giysilerden cep telefonlarına, parfümlerden vitaminlere kadar her şeyi yapmakta kullanılan”⁹ stratejik bir enerji kaynağıdır. Petrolün tüm dünyada homojen olmayan dağılımı, nispeten politik istikrasızlıkların olduğu bölgelerde yoğunlaşan rezerv yapısı ve büyüyen küresel ekonominin artan enerji ihtiyacı petrol kıtlığına yönelik küresel endişeyi besleyerek önemli bir güvenlik sorununa yol açmıştır.

Enerjinin mevcudiyetini, ulaşılabilirliğini, sürdürülebilirliğini ve makul fiyatlı olmasını ifade eden arz güvenliğinin, “ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmelerini ve hatta ulusal güvenliklerini temelden etkileyen bir olgu”¹⁰ olduğu kabul edilir. 2000'li yılların başlarından itibaren arz güvenliğine yönelik endişelerin yeniden uluslararası siyaset gündeminin ön sıralarına çıkmasıyla, enerji güvenliği devletlerin ulusal güvenlik stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Örneğin bu dönemde ilan edilen ABD Ulusal Güvenlik Strateji belgelerinde hem ABD'nin hem de

⁶ Daniel Yergin, “Energy Security in the 1990s,” *Foreign Affairs* 67, no. 1 (Sonbahar 1988): 111.

⁷ Enerji güvenliği, askeri, siyasi, çevresel, ekonomik ve toplumsal boyutu olan bir kavramdır. Bu çalışmada “enerji güvenliği” kavramıyla, mevcut bir enerji kaynağına makul fiyat üzerinden kesintisiz ulaşma anlamına gelen enerji arz güvenliği kastedilecektir.

⁸ Sopitsuda Tongsoptit, Noah Kittner, Youngho Chang, Apinya Aksornkij, Weerin Wangjiraniran, “Energy security in ASEAN: A quantitative approach for sustainable energy policy,” *Energy policy* 90 (Mart 2016): 60.

⁹ Anna Kuteleva, *China's Energy Security and Relations with Petrostates: Oil as an Idea*, (Londra: Routledge, 2021): 1.

¹⁰ Leman Erdal ve Ethem Karakaya, “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler,” *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 31, no. 1 (2012): 108.

müttefiklerinin enerji güvenliği konusu önemli bir gündem maddesi olarak yer almıştır.¹¹ Benzer şekilde enerjisinin önemli bir kısmını ithal etmek zorunda kalan Avrupa Birliği de (AB) enerji güvenliğini sağlamaya yönelik stratejileri önemli bir gündem maddesi olarak kabul etmeye başlamıştır.¹² Yine 2000'li yılların başlarından itibaren düzenlenen NATO zirvelerinde önemli bir gündem maddesi olarak kabul edilen enerji güvenliği, 2010 Lizbon Zirvesi'nde temel bir güvenlik konusu olarak NATO stratejik konseptinde yer almıştır.¹³

ABD, AB ve NATO gibi Çin de bu dönemde enerji güvenliğine odaklanmıştır. Çin'in enerji güvenliğine odaklanmasına yol açan en önemli husus, arz güvenliğine ilişkin sorunlara ilaveten, yakaladığı ekonomik büyüme trendinin ortaya çıkardığı enerji açığıdır. Şöyle ki; 1993 yılına kadar petrolde kendi kendine yeterli olan Çin, bu tarihe kadar ciddi bir enerji güvenliği sorunu yaşamamıştır.¹⁴ Ancak büyüyen ekonomisine bağlı olarak Çin'in enerji ihtiyacı bu tarihten sonra hızlı bir artış kaydetmiştir. 1993 yılında günde 4 milyon varil petrol üreterek toplam tüketimini kendi kaynakları ile karşılayan Çin, 2020 yılında günlük 14.43 milyon varil petrol tüketmiş ve bu tüketiminin yaklaşık 10 milyon varilini ithalatla karşılamıştır.¹⁵ 2020 yılı itibarıyla ithal petrole olan %65 civarındaki bağımlılık¹⁶ Çin açısından önemli bir ulusal güvenlik meselesidir. Çin'in petrol ithalatına olan bağımlılığının 2035 yılında %80'lere ulaşacağına yönelik projeksiyonlar¹⁷ enerji ihtiyacını güvence almayı ülke dış politikasının önemli bir amacı haline getirmiştir.

¹¹ "National Security Strategy of The United States of America 2015", Son erişim: 05 Eylül 2021, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf, "National Security Strategy of The United States of America 2017," The White House, Son erişim: 05 Eylül 2021, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.

¹² Reza Hafezi ve Mohammad Alipour, "Energy Security & Sustainable Development," *Affordable and Clean Energy: Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals* içinde ed., W. Leal Filho vd. (İsviçre: Springer 2020): 10.

¹³ Çelikpala, "Enerji Güvenliği," 94.

¹⁴ Emine Akçadağ Alagöz, "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi," *Turkish Yearbook of International Relations* 47, (Mayıs 2016): 71.

¹⁵ "Short-Term Energy Outlook," *US Energy Information Administration*, Son erişim: 10 Ağustos 2021, https://www.eia.gov/outlooks/steo/pdf/steo_full.pdf.

¹⁶ Covid-19 salgını sebebiyle 2020 yılında Çin'de ekonomi yavaşlamış ve bu durum enerji tüketimine de etki etmiştir. 2019 yılında Çin'in petrolde dışa bağımlılığı %72,5'tir. Bkz. Oil, gas and coal import dependency in China, 2007-2019, *IEA*, Son erişim: 03 Eylül 2021, <https://www.iea.org/data-and-statistics/charts/oil-gas-and-coal-import-dependency-in-china-2007-2019>.

¹⁷ Qiang Ji, Hai-Ying Zhang ve Dayong Zhang, "The impact of OPEC on East Asian oil import security: A multidimensional analysis," *Energy Policy* 126 (Mart 2019): 99.

Çin'in petrol tüketimindeki bu hızlı artışın temel nedeni, ülkenin gelişen askeri yetenekleri¹⁸ ile birlikte Çin ekonomisinin motoru olarak da kabul edilen, otomobil iştahı olan ve büyüyen bir orta sınıfın¹⁹ varlığıdır.²⁰ Öyle ki Çin'de 2005 yılında 5,7 milyon olan otomobil satışı 2017 yılında 29,1 milyona çıkmıştır. Aynı dönemde ABD'deki otomobil satışları 23,3 milyondan ancak 25,8 milyona çıkmıştır. Dolayısıyla on yıl gibi kısa bir sürede Çin dünyanın en büyük otomobil pazarı olan ABD'yi geride bırakmıştır.²¹ Hızla büyüyen otomotiv pazarının²² ekonomik büyümenin motoru olmasının yanısıra Çin ekonomisi de otomotiv pazarındaki bu büyümeye bağımlı hale gelmiştir.²³ Bütün bunlara ilaveten Çin'in uluslararası taşımacılıkta büyüyen rolü de petrol talebinde belirgin bir artışı desteklemektedir.²⁴

¹⁸ Çin ordusu yaklaşık olarak günlük 700.000 varil petrol tüketmektedir. Gabriel Collins, "A Maritime Oil Blockade against China," *Naval War College Review* 71, no. 2 (Bahar 2018): 61.

¹⁹ 2004 yılında 30 milyon civarında olan ülkedeki toplam motorlu araç sayısı son on iki yılda dörde katlanarak 120 milyonu geçmiştir. Bkz. Zheng Zhao, Pei Liu ve Zheng Li, "Modelling and analysis of China's passenger car fuel consumption up to 2030," in the *Advances in Energy Systems Engineering*, ed. Georgios M. Kopanos, Pei Liu, Michael C. Georgiadis (Cham: Springer, 2017): 280-86.

²⁰ Merijn Drenth, "Energy security in China: Fuel cell vehicles, plug-in electric vehicles and policy responses to oil imports" (Yüksek Lisans Tezi., Utrecht University, 2019): 22.

²¹ "Provisional Registrations or Sales of New Vehicles," *International Organization of Motor Vehicle Manufacturers*, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.oica.net/wp-content/uploads/Sales-all-vehicles-2017.pdf>. Uluslararası Motorlu Taşıt Üreticileri Birliği'ne (UMTÜB) göre, 1999 yılında dünyadaki toplam araç üretimi 56 milyon iken bu üretimin yalnızca 1.8 milyonu Çin tarafından üretilmiştir. Bu istatistiğe göre Çin'in motorlu araç üretimi küresel üretimin ancak %3,6'sına tekabül etmektedir. 2020 yılında ise dünya genelinde üretilen 77,6 milyon motorlu aracın %30'u (25,2 milyon) Çin tarafından üretilmiştir. Bkz. Production statistic, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.oica.net>.

²² Çin'de son yıllarda otomotiv pazarının çok hızlı büyümesinde 2014 sonrası petrol fiyatlarında yaşanan sert düşüşler de etkili olmuştur. Bkz. Ed Crooks, "The global importance of China's oil imports," *Financial Times*, September 25, 2017, Son erişim tarihi: 7 Ağustos 2021, <https://www.ft.com/content/e7d52260-a1e4-11e7-b797-b61809486fe2>.

²³ Gabriel Collins, *China's Evolving Oil Demand: Slowing Overall Growth, Gasoline Replacing Diesel as Demand Driver, Refined Product Exports Rising Substantially*, (Houston: Baker III Institute for Public Policy of Rice University 2016): 64, Drenth, "Energy security in China," 22.

²⁴ Çin 2021 yılı itibarıyla dünyada üretilen konteynerlerinin % 96'sını, gemi siparişlerinin ise %48'ini tek başına üretmektedir. ABD'den sonra dünyanın ikinci büyük nakliye filosuna sahip olan Çin'in kısa sürede bu alanda ABD'yi geçmesine kesin gözüyle bakılmaktadır. Bkz. Matthew Rochat, "China's Growing Dominance in Maritime Shipping," *The Diplomat*, 18 Aralık 2021, Son erişim: 1 Nisan 2022, <https://thediplomat.com/2021/12/chinas-growing-dominance-in-maritime-shipping/>.

Başta otomotiv olmak üzere ulaştırma sektörünün petrol talebindeki artış petrol talebini hızla yukarı çekmekte ve Çin'i küresel petrol rezervlerinin en yoğun olduğu Körfez bölgesine yönlendirmektedir. 2020 yılı itibariyle Çin'in toplam petrol ithalatının yaklaşık %55'ini karşıladığı Körfez bölgesi,²⁵ Çin enerji güvenliğinde çok önemli bir yere sahiptir. Çin'in Körfez petrol kaynaklarına olan bağımlılığın aratarak devam etmesinin üç temel nedeni bulunmaktadır; coğrafi yakınlık, rezerv bolluğu ve bazı ülkelerdeki petrol tedarikinin politik gerekçelerle zorlaşması.

İlk olarak Körfez bölgesi, Kafkasya, Güney Amerika ve Afrika gibi zengin petrol rezerv bölgelerine nazaran, Çin'e coğrafi olarak oldukça yakındır. Genel olarak petrol tedarikinin çok büyük bir kısmını deniz yoluyla karşılayan Çin'in uzak rotalardaki enerji kaynaklarına artacak olan bağımlılığı ülkenin kritik su yollarındaki güvenlik yükünü artıracaktır.²⁶ Coğrafi yakınlık, Çin'in Körfez bölgesinden boru hatları ile doğrudan enerji tedarikini de mümkün kılmaktadır. Son yıllarda Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na yapılan milyarlarca dolarlık yatırım Körfez enerji kaynaklarının Pakistan üzerinden Çin'e boru hatları ile taşınmasını da içermektedir.²⁷ İkinci olarak bölge rezerv yoğunluğu bakımından dünyanın en zengin bölgesidir. Çin hâlihazırda Körfez bölgesinde günlük 5 milyon varil civarında petrol ithal etmektedir ve Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) yaptığı projeksiyona göre 2035 yılında Çin'in Körfez bölgesinden petrol ithalatı bugünküne oranla ikiye katlanacaktır.²⁸ Yakın gelecekte Çin'in bu kadar büyük miktarda petrol ithal edebileceği başka bir bölge bulabilmesi mümkün gözükmemektedir. Son olarak Libya, Venezuela gibi ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar ve ABD yaptırımları Çin'in bu ülkelerden yaptığı petrol ithalatında ciddi sorunlara yol açmaktadır.²⁹ Özellikle son dönemde Libya'da yaşanan iç savaş ve Venezuela'ya uygulanan ABD yaptırımları³⁰ Çin'in bu ülkelerden ithal

²⁵ Sigit ve Alexander Texas Meresin, "China's Geopolitical Strategy in the Strait of Hormuz," *Chinese Journal of International Review* 2, no. 2 (2020): 3.

²⁶ Pierre Noël, "Asia's Energy Supply and Maritime Security," *Survival* 56, no. 3 (2014): 202.

²⁷ James M. Dorsey, *China and the Middle East: venturing into the maelstrom*, (Cham: Palgrave Macmillan, 2019): 79.

²⁸ Manjari Singh, "China's Great Game in the Gulf: Implications for India," *CLAWS Journal* 13, no.2 (2020): 102.

²⁹ "China's crude oil imports surpassed 10 million barrels per day in 2019", *US Energy Information Administration*, Son erişim: 8 Ağustos 2021, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216>.

³⁰ 2019 yılının Temmuz ayında Çin'in Venezuela'dan petrol ithalatı bir önceki aya oranla %62 azalmıştır. Bkz. "China's July Venezuela oil imports fall over U.S. sanctions", Reuters, 25 Ağustos 2019, Son erişim: 17 Ağustos 2021, <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-trade-crude-idUSKCN1VF06N>.

ettiği petrol miktarında önemli bir azalmaya sebep olmuştur. Hatta bu süreçte Çinli yetkililer Venezuela, İran gibi ülkelere uygulanan yaptırımlar ve Libya'ya yönelik NATO müdahalesi ile ABD'nin Çin'in enerji güvenliğine yönelik örtülü bir savaş yürüttüğünü düşünmeye başlamışlardır.³¹ Çünkü Çin'in, Libya'daki çıkarları NATO müdahalesi sürecinde önemli ölçüde zarar görmüştür. Çin, Arap Baharı öncesi Kaddafi hükümeti ile toplam 18,8 milyar dolarlık sözleşme imzalamıştı. Kaddafi hükümetinin NATO müdahalesi sonucu devrilmesiyle imzalanan bu sözleşme geçersiz kıldığı gibi Libya'da yaşanan istikrarsızlık sebebiyle sayıları 35.000'i bulan ve çoğu enerji sektöründe çalışan Çinli işçilerin tahliyesi de zorunlu hale gelmiştir. Dolayısıyla Çin NATO müdahalesi sonrası Libya'dan "izole" edilmiştir.³²

Küresel bir aktör olmasını büyük oranda yakaladığı ekonomik büyümesine borçlu olan Çin, hızla gelişen ekonomisini destekleyebilmek için "enerji kaynakları, özellikle de fosil yakıtlar için savaşması gereken aç bir ejderha"dır.³³ Aynı zamanda iç istikrarı ekonomik büyümeye ve ulusal refahın sürdürülebilir artışına bağlı olan Çin için enerji güvenliği, rejimin iç istikrarı açısından da büyük önem arz etmektedir. Son dönemde Çin'in en büyük enerji tedarik kaynağı olan Körfez bölgesindeki enerji üretim ve nakil hatlarına yönelik artan saldırılar Pekin'in dış politikasını belirlerken enerji güvenliğini daha dikkatle ele almasına yol açmaktadır.

3. Bölgesel İstikrarsızlıkların Çin Enerji Güvenliği Açısından Ortaya Çıkardığı Riskler

Küresel düzeyde ABD dış politikası açısından Ortadoğu'nun önceliğinin azalması, bölgesel düzeyde ise bölgenin önemli aktörlerinin zayıflayarak bölgesel güç denkleminde çekilmesi Ortadoğu güvenlik mimarisinde köklü değişimlere yol açmıştır. Bu gelişmelere de bağlı olarak oluşan güç ve güvenlik boşlukları bölgede ciddi bir istikrarsızlık sarmalına yol açmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası bölge güvenliğinin başat aktörü olan ABD'nin bölgeye sağladığı fiili güvenlik garantilerinde son dönemde ciddi bir zayıflama ortaya çıkmıştır. Bu durumun temelde iki nedeni bulunmaktadır; ABD'nin bölge enerji kaynaklarına olan bağımlılığının sonlanması ve yükselen Çin'i dengelemek için Asya-Pasifik bölgesine yönelmesi.

³¹ Drenth, "Energy security in China," 20.

³² Hanelito A. Sevilla, "The Arab Spring and South China Sea Tensions: Analyzing China's Drive to Energy Security," *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 12, no. 3 (Kış 2013): 97.

³³ Kuteleva, "China's Energy Security," 9.

2010 sonrası dönemde hidrokarbon teknolojisinde yaşanan gelişmeler ve petrol endüstrisine yapılan yatırımlar sonucu, ABD’de petrol (crude oil) ve kaya gazı (shale gas) üretimi hızla artmıştır. Bu sayede 2020 yılında ABD, küresel petrol üretiminin %20’sini tek başına üreterek dünyanın en büyük petrol üreticisi³⁴ olmuş, hatta petrol ihracatında, uzun yıllardır dünya lideri olan Suudi Arabistan’ı 2019 yılı Haziran ayında geçerek, dünya lideri olmuştur.³⁵ ABD’nin bölge enerji kaynaklarına olan bağımlılığının ortadan kalkması, Ortadoğu’nun ABD dış ve güvenlik politikasındaki önceliğini sonlandıran en önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Ortadoğu bölgesinin ABD dış ve güvenlik politikasındaki önceliğini sonlandıran ikinci gelişme ABD’nin Çin’i dengelemek için yönünü Asya-Pasifik bölgesine dönmesi olmuştur. ABD dış ve güvenlik politikasında Asya-Pasifik bölgesinin artan önemi, Çin’in 1980’li yıllarda Başkan Deng Xiaoping tarafından çizilen “düşük profilli” politikayı 2000’li yılların başlarından itibaren terk etmeye başlamasıyla alakalıdır. Özellikle Başkan Xi Jinping döneminde Çin, bölgesel düzeni kendi politik öncelikleri doğrultusunda yeniden şekillendirmek için iddialı bir politikaya yönelmiştir. Çin’in komşuları ile sınır anlaşmazlıklarına yol açan saldırgan girişimleri ve rakiplerini provoke edecek askeri kapasite inşa etme politikası bu iddialı politikanın en önemli göstergeleri olmuştur.³⁶ Benzer şekilde Asya Yatırım ve Kalkınma Bankası, Şangay İşbirliği Örgütü gibi yapılar oluşturması, Çin’in Batılı küresel kurumlara alternatifler oluşturarak küresel sistemi kendi önceliklerine göre şekillendirmek istediği iddialarını güçlendirmiştir.³⁷

Çin’in sayılan iddialı politikaları ABD’yi, Asya-Pasifik bölgesine yönelik dış ve güvenlik politikalarında yeni bir ayarlamaya gitmeye zorlamıştır. 2011 sonlarında Obama yönetiminin geliştirdiği “Asya Pivot” stratejisi Çin’in Asya-Pasifik bölgesindeki iddialı politikalarını dengelemek için ABD’nin as-

³⁴ 2020 yılı için Suudi Arabistan’ın günlük 10,82 milyon varil üretimine karşın ABD 18.60 milyon varil petrol üretmiştir. Bkz. What countries are the top producers and consumers of oil?, EIA, 26 July 2021, Son erişim: 8 Ağustos 2021, <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>.

³⁵ “Haziran ayı petrol ihracatında lider ABD oldu”, *Bloomberg*, 13 Eylül 2019, Son erişim: 7 Temmuz 2021, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/emtia-haberleri/haziran-ayi-petrol-ihracatinda-lider-abd-oldu_ID1457359/.

³⁶ Feng Liu, “The recalibration of Chinese assertiveness: China’s responses to the Indo-Pacific challenge,” *International Affairs* 96, no.1 (2020): 9.; Kevin G. Cai, “Constructing an analytical framework for explaining Chinese foreign policy,” *Chinese Political Science Review* 5 (2020): 371.

³⁷ Lars Erslev Andersen, vd., “China-MENA Relations in the Context of Chinese Global Strategy,” *Joint Policy Studies* 16 (2020): 15.

keri konuşlanmasını değiştirme ve bölgedeki müttefikleri ile savunma bağlarını güçlendirme taahhüdü içermektedir.³⁸ ABD'nin bu dönemde geliştirdiği Çin'i dengeleme stratejisinin bölge açısından en önemli sonucu Ortadoğu'daki güvenlik taahhütlerinin azalması ve ABD askerlerinin bölgeden kademeli olarak çekilmesi olmuştur. Böylece ABD'nin Ortadoğu güvenlik mimarisindeki temel rolü, "müttefikleri için bir güvenlik garantöründen, kendi güvenliklerini sağlayacak kapasiteye kavuşmaları için müttefiklerini teşvik eden" aktör şeklinde değişmiştir.³⁹

Bölge güvenlik mimarisini etkileyen bölgesel düzeydeki en önemli gelişme ise bölgenin en önemli aktörleri olan Irak, Suriye ve Mısır'ın zayıflayarak bölgesel güç denkleminde çekilmesidir. Irak, 2003 yılındaki ABD işgali sonrası zayıflayarak bir iç savaşa düşmüş ve bölgesel güç denkleminde çekilmişti. Arap Baharı sürecinin Suriye'de bir iç savaşa yol açması ve Mısır'da yaşanan sokak hareketleri ve peşinden gelen askeri darbe de her iki ülkenin zayıflayarak bölgesel güç denkleminde çekilmesiyle sonuçlanmıştır.⁴⁰ Sayılan ülkelerin zayıflamasıyla Körfez, Levant ve Kızıldeniz bölgelerinde önemli güç boşlukları oluşmuştur.

Bölge güvenlik mimarisinin köklü bir biçimde değişmesi ve bölgede oluşan güç boşlukları İran ve Suudi Arabistan rekabetinin düzeyinde önemli bir değişimi zorlamıştır. 1979 yılındaki İran Devrimi'ne kadar "Körfez bölgesindeki sosyalist ve radikal-milliyetçi etkilere karşı savaş, istikrarlı bir petrol ve gaz akışı sağlanması ve ihracat yoluyla refahın artması konusundaki ortak çıkar, İran ve Suudi Arabistan'ı"⁴¹ yakınlaştıran en önemli faktörler olmuştur. İran Devrimi her iki monarşi arasındaki tüm ortak değere dayanan bu çıkar alanlarını alt üst etmiştir. Devrimle birlikte Humeyni'nin devrim ihracı politikası ve anti-monarşik ideolojisi her iki ülke arasında ideolojik alanda yoğun bir rekabetin başlamasına yol açmıştır. Bu süreçte

³⁸ Liu, "The recalibration of Chinese assertiveness," 10. 2021 yılı Eylül ayında ABD, İngiltere ve Avustralya arasında imzalanan ve nükleer işbirliğini de içeren AUKUS pakıyla Obama'nın Pivot stratejisi somut bir eyleme dönüşmüştür. Bkz. Muhammet Emin Horuz, "Küresel güç dengelerinde AUKUS sarsıntısı," *Anadolu Ajansı*, 24 Eylül 2021, Son erişim: 2 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-guc-dengelerinde-aukus-sarsintisi/2373759>.

³⁹ Necmettin Acar, "Körfez-İsrail İttifakı," *Ortadoğu Analiz* 10, no. 86 (Mart-Nisan 2019): 38.

⁴⁰ Necmettin Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği," *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 2 (2018): 155.

⁴¹ Henner Fürtig, "Conflict and cooperation in the Persian Gulf: The interregional order and US policy," *The Middle East Journal* 61, no.4 (2007): 628.

İran, Şah dönemindeki statükocu politikayı terk ederek revizyonist bir politikaya yönelmiş, tüm bölge sathında statükocu ve Batı yanlısı rejimleri tehdit eden rejim karşıtı hareketleri desteklemeye başlamıştır.

2010 sonrası dönemde bölge genelinde oluşan güç ve güvenlik boşluklarının yol açtığı vakum, her iki ülkenin uzun yıllar sürdürdükleri ideolojik sahadaki rekabetin jeopolitik alana taşınmasına yol açmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan jeopolitik rekabet ise ülkelerin dış ve güvenlik politikalarını köklü bir biçimde etkilemiştir. İran, Suudi Arabistan ile giriştiği jeopolitik rekabette avantaj elde edebilmek için bir taraftan nükleer faaliyetlere hız verirken diğer taraftan ideolojik ve politik nüfuzunu yaydığı Şii unsurları kullanarak kendisine bağlı milis kuvvetleri oluşturmuştur. Bu milis kuvvetleri etkili bir şekilde kullanmak suretiyle Suudi Arabistan'ın ısrarla korumak istediği bölgesel statükoyu zayıflatmaya çalışmıştır. Suudiler ise İran'ı dengelemek için bir taraftan silah ve savunmaya devasa bütçeler ayırırken⁴² diğer taraftan kendi liderliklerinde statükocu güçlerin katılımıyla "İslam Ordusu", "Arap NATO'su" ve "Yarımada Kalkan Gücü"⁴³ gibi askeri koalisyonlar oluşturmuşlardır. Son yıllarda Bahreyn, Lübnan, Suriye, Yemen ve Irak, İran ile Suudi Arabistan arasında direkt olarak askeri sahada karşı karşıya gelme riski taşıyan vekâlet savaşlarına sahne olmaktadır.⁴⁴

Bölgede İran ve Suudi Arabistan arasında devam eden jeopolitik rekabetin Çin açısından ortaya çıkardığı en önemli sakıncalardan biri her iki aktörün birbirinin enerji altyapısı ve ticaretini baltalayarak giriştikleri jeopolitik rekabette avantajlar elde etme politikasına yönelmiş olmalarıdır. Enerji tesisleri ve nakil hatlarına yönelik saldırılar bir taraftan enerjiye kesintisiz erişimde sorunlar ortaya çıkararak arz güvenliği sorunlarına diğer taraftan güvenlik sorunlarından kaynaklı sert fiyat hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Hâlihazırda günlük ithalatının 10 milyon varil civarında olduğu göz önüne alındığında fiyatlardaki 10 dolarlık bir artış olması ihtimali Çin'in enerji faturasını günlük 100 milyon dolar artıracaktır. Dolayısıyla, Ortadoğu bölgesinde enerji altyapısına yönelik her saldırı Çin'in enerji faturasını ciddi oranda artıracaktır.

⁴² Suudi Arabistan'ın askeri harcamaları son 5 yılda 270 milyar doları geçti, *Anadolu Ajansı*, 21 Mayıs 2020, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-askeri-harcamaları-son-5-yılda-270-milyar-doları-geçti/1849106>

⁴³ Necmettin Acar, "Mubadarat İnşai Şebeket Emniyyah İqlimiyah Biqiyadati Suudiyah fi eş-Şark el-Avsad", *Rouya Türkiyyah* 8, no.2 (2019): 62-65

⁴⁴ Acar, "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika," 156-59.

2019 yılı ve sonrasındaki süreç enerji tesislerine ve nakil hatlarına yönelik saldırıların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Önce 12 Mayıs'ta Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) Hürmüz Boğazı'nda bulunan Fuceyra limanı açıklarında dört petrol tankeri kimliği belirsiz bir saldırının hedefi olmuştur. İki Suudi Arabistan'a, biri BAE'ye ve biri de Norveç'e ait petrol tankerleri bu saldırıda hafif hasar görmüştür.⁴⁵ 14 Mayıs'ta Suudi Arabistan'ın Kızıldeniz'deki Yanbu limanına⁴⁶ petrol taşıyan iki boru hattına yönelik İnsansız Hava Araçları (İHA) ile bir saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırı sonrası Yanbu limanına petrol akışı kesilmiştir.⁴⁷ 13 Haziran'da ise Suudi Arabistan'dan ve BAE'den Japonya'ya petrol taşıyan iki petrol tankeri Hürmüz Boğazı açıklarında saldırıya uğramıştır. Bu saldırıdan sonra petrol fiyatları yaklaşık %5 oranında yükselmiştir.⁴⁸ 14 Eylül'de dünyanın en büyük petrol üretim tesisi olan Suudi ARAMCO tesislerine düzenlenen saldırılar ile küresel petrol endüstrisi daha büyük bir kriz ile karşı karşıya gelmiştir. ARAMCO tesislerinin Suudi toplam petrol üretiminin yaklaşık yarısını (5,7 milyon varil/gün), toplam küresel petrol arzının ise yaklaşık %5'ini tek başına sağlıyor olması sebebiyle bu saldırılar bölgesel ve küresel alanda şok etkisi açığa çıkarmıştır. Bu saldırı, I. Körfez Savaşı'ndan beri en büyük üretim kesintisine yol açtığı için saldırı sonrası petrol fiyatları güvenlik endişesiyle yaklaşık %20 oranında artarak 70 doların üzerine çıkmıştır.⁴⁹

⁴⁵ "Suudi Arabistan: BAE kıyılarında iki petrol tankerimize sabotaj düzenlendi," *BBC*, 13 Mayıs 2019, Son erişim: 11 Ağustos 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48252308>.

⁴⁶ Ülkenin petrol zengini Doğu vilayetinde çıkan petrolü Batı'daki Kızıldeniz limanlarına ulaştıran doğu-batı petrol boru hattı Suudi Arabistan açısından hayati önemdedir. İran'ın denetimindeki Hürmüz Boğazı'nı by-pass etmek için kullanılan bu hat sayesinde Suudi Arabistan, petrolünü Kızıldeniz'deki Yanbu limanı üzerinden müşterilerine ulaştırabiliyor. Yanbu limanı ise Suudi Arabistan'ın en büyük üçüncü petrol ihrac limanıdır. Ülkenin petrol ihracının %25'lik kısmı burada yapılmaktadır. Liman günlük 4,5 milyon varil ham petrol ve 2 milyon varil doğalgaz ve ürünleri yükleme kapasitesine sahiptir. Muhittin Ataman ve Nuh Uçgan, "Suudi Arabistan'daki Stratejik Kaynakların Önemi ve Siyaset ile Ekonomi Üzerindeki Etkisi," *Ortadoğu Yılığ* içinde, ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman (İstanbul: Açılım Kitap 2010): 517.

⁴⁷ "Suudi Arabistan'da petrol boru hattına drone'lu saldırı," *Independent Türkçe*, 14 Mayıs 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.indyturk.com/node/31231/d%C3%BCnya/suudi-arabistan%E2%80%99da-petrol-boru-hatt%C4%B1na-dronelusal%C4%B1r%C4%B1>.

⁴⁸ "Tehlikeli bir oyun kuruluyor," *Yeni Şafak*, 14 Haziran 2019, Son erişim: 7 Ağustos 2021, <https://www.yenisafak.com/gundem/umman-korfezinde-derin-patlama-3494782>.

⁴⁹ "Suudi Arabistan'a yapılan saldırı petrolün dengesini bozdu," *Anadolu Ajansı*, 16 Eylül 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistana-yapilan-saldiri-petrolun-dengesini-bozdu/1584998>.

11 Ekim'de ise Suudi Arabistan'ın Cidde kenti açıklarında Kızıldeniz'de seyir halinde olan bir İran tankerine kimliği belirsiz bir saldırı gerçekleşmiştir.⁵⁰ Körfez'de enerji arz güvenliğine yönelik endişeyi artıran son gelişme 2020'nin ilk günlerinde ABD ordusunun Bağdat havalimanında İran Devrim Muhafızları Ordusu komutanlarından Kasım Süleymani'nin de içinde bulunduğu askeri konvoyu düzenlediği saldırı olmuştur. Saldırı sonrası İran'ın misilleme tehdidi bölgede sıcak çatışma ihtimalini artırmış ve petrol fiyatları %4 oranında artarak yeniden 70 dolar civarına ulaşmıştır.⁵¹ Bu tarihten sonra da petrol tesislerine ve nakil vasıtalarına yönelik saldırılar devam etmiştir.⁵²

Bölgede artan gerginlik ve İran'ın Hürmüz Boğazı'nı uluslararası petrol ticaretine kapatma tehditleri bölge enerji kaynaklarına bağımlı olan ülkeleri enerji arz güvenliğini sağlamak için bölgeye donanma konuşlandırmaya sevk etmiştir. Örneğin İngiltere bu süreçte kendi tankerlerinin güvenliğini sağlamak için bölgeye savaş gemileri göndermiştir. ABD ve Körfez'deki müttefiklerinin saldırılardan İran'ı suçlamaları sonrası, bölgedeki tanker trafiğinin güvenliğini sağlamak için ABD liderliğinde Avustralya, Birleşik Krallık, Bahreyn, Suudi Arabistan, BAE'nin katılımıyla Uluslararası Deniz Güvenliği Yapısı (International Maritime Security Construct) oluşturulmuştur.⁵³

Alınan bu güvenlik önlemlerine rağmen bu süreçte petrol taşımacılığı yapan şirketlerin bazıları artan gerginlik dolayısıyla operasyonlarını durdurma kararı almışlardır. Örneğin Suudi Arabistan'ın devlet kontrolündeki petrol taşıma şirketi Bahri, Irak'taki ABD üslerine İran misillemesini takip eden süreçte Hürmüz Boğazı'ndaki geçişlerini askıya almıştır. Benzer şekilde Brezilyalı petrol şirketi Petrobras da tankerlerinin bir kısmını Hürmüz'den

⁵⁰ "Suudi Arabistan'ın Cidde kenti açıklarında İran'a ait tanker iki roketle vuruldu," *Anadolu Ajansı*, 11 Ekim 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-cidde-kenti-aciklarinda-irana-ait-tanker-iki-roketle-vuruldu/1609676>.

⁵¹ "Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası petrol fiyatları 70 dolara yaklaştı, altın yükseldi," *BBC*, 3 Ocak 2020, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50982753>.

⁵² "İsrail petrol tankerine saldırıdan İran'ı sorumlu tuttu," *BBC*, 31 Temmuz 2021, Son erişim tarihi: 3 Eylül 2021 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58039061>., "At least three killed as Iranian fuel tanker attacked off Syria," *The Guardian*, 24 Nisan 2021, Son erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/24/at-least-three-killed-as-iranian-fuel-tanker-attacked-off-syria>.

⁵³ Nuh Uçgan, "İran-Çin-Rusya ortak deniz tatbikatı çerçevesinde Çin'in İran ikilemi" *Anadolu Ajansı*, 31 Aralık 2019, Son erişim: 31 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-cin-rusya-ortak-deniz-tatbikati-cercevesinde-cin-in-iran-ikilemi/1688658>.

uzak tutma kararı almıştır. Bu süreçte çoğu taşımacılık şirketi Basra Körfezi'ne yönelik operasyonlarını ertelemiştir.⁵⁴

Saldırıları sonrası güvenlik endişesi ve arz kıtlığı Körfez petrolünün en büyük müşterisi olan Çin'in enerji arz güvenliğinin ne kadar büyük bir tehdit altında olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle ARAMCO saldırıları sonrası Suudi yönetiminin petrol üretimini geçici olarak askıya alarak⁵⁵ Körfez güvenliğinin uluslararası güçler tarafından sağlanmasını temin etmek amacıyla petrolü bir "silah" olarak kullanma eğilimi, Çin açısından önemli bir enerji güvenliği sorununa yol açmıştır. Körfez'deki ekonomik çıkarlarını korumak için bölgeye yönelik askeri bir güç projeksiyonu geliştirmesi son derece mantıklı bir strateji⁵⁶ gibi gözükmesine rağmen Çin'in bu süreçte, kendi enerji güvenliğini sağlamak için askeri angajmandan dikkatli bir biçimde kaçındığı görülmektedir.

Çin enerji güvenliğinin bölgedeki gerginlikler karşısındaki kırılganlığının iki temel nedeni bulunmaktadır; ABD'nin son dönemde enerji tesisleri ve nakil hatlarına yönelik saldırılar karşısında caydırıcı bir politika izlememesi ve Çin'in tek başına enerji tesislerini ve nakil hatlarını koruyabilecek askeri kabiliyete sahip olmaması. ABD'nin güvenlik şemsiyesinin etkinliğinin azaldığı ve Çin'in tek başına bölge güvenliğini sağlama kabiliyetine sahip olmadığı bir ortamda Çin, her iki aktörle de yakın ilişkiler geliştirerek enerji ihtiyacını güvence almaya çalışmaktadır. Bu durum Çin dış politikasında jeostrateji ile ekonomi arasında tercih yapmanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Çin'in aktif tarafsızlık politikası öne çıkmaktadır.

4. İran-Suudi Arabistan Rekabetinde Çin'in Aktif Tarafsızlık Politikası

Son yıllarda dış politikasında niteliksel bir değişime giden Çin açısından, ABD ile girilen rekabette jeopolitik avantajlar elde etmek ve ekonomik büyümeyi sürdürmek, dış politikanın en önemli iki amacını teşkil etmek-

⁵⁴ Beniot Faucon, "Iran Strikes Reverberate Across Persian Gulf Economy," *The Wall Street Journal*, 08 Ocak 2020, Son erişim: 31 Ekim 2021, <https://www.wsj.com/articles/iranian-strikes-alter-commerce-travel-in-persian-gulf-11578486060>.

⁵⁵ "Suudi Arabistan'da petrol üretimi geçici olarak durduruldu," *Anadolu Ajansı*, 15 Eylül 2019, Son erişim: 5 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-petrol-uretimi-gecici-olarak-durduruldu/1583878>.

⁵⁶ Jonathan Fulton, "Striking a balance between economics and security: China's relations with the Gulf monarchies" *External powers and the Gulf Monarchies* içinde, ed., Fulton Jonathan ve Sim Li-Chen, (Londra: Routledge, 2018): 152.

tedir. Bu süreçte Çin bir taraftan çatışmalarla zayıflamasından istifade ederek ABD'nin küresel gücüne meydan okumaya yönelirken⁵⁷ diğer taraftan ekonomik faydaya odaklanarak ülkenin yakaladığı hızlı büyüme trendini sürdürmek istemektedir.

Körfez bölgesi, jeopolitik avantajları ve zengin enerji kaynakları sayesinde Çin dış politikasının sayılan öncelikleri açısından benzersiz fırsatlar sunmaktadır. Ancak bölgenin iki rakip aktörü olan İran ve Suudi Arabistan arasında son dönemde yoğunlaşan jeopolitik rekabet Çin dış politikasında önemli bir açmaza sebep olmaktadır. Çünkü her iki ülke de Çin dış politikasının bahsedilen yönelimi açısından benzersiz jeostratejik ve ekonomik avantajlar sunmaktadır. Bu yüzden Çin'in, jeostratejik gerekçelerle İran'ı desteklemek veya ekonomik gerekçelerle Suudi Arabistan'ı desteklemek arasında oldukça zor bir tercihe zorlanmaktadır.

Çin-İran ilişkilerinin tarihi Çin-Suudi Arabistan ilişkilerine nazaran daha eskiye dayanır. 1953 yılında İran'ın petrolü millileştirme politikasına Çin'in anti-empyralist saiklerle destek vermesi,⁵⁸ iki ülke ilişkileri açısından pozitif bir atmosfere yol açmıştır. İki ülke arasındaki diplomatik ilişki ise 1971 yılında kurulmuştur. Şah yönetiminde Batı kampında yer alıyor olmasına rağmen, İran Devrimi öncesinde bile iki aktör arasında sıcak olmasa da ilişkiler devam etmiştir.⁵⁹

1979 yılındaki İran Devrimi ile İran'ın Batı kampından tamamen uzaklaşması Çin-İran ilişkileri için yeni bir fırsat penceresi ortaya çıkarmış, devrimi takip eden üçüncü günde Çin, yeni rejimi tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur.⁶⁰ Bu dönemde hem ABD hem de Sovyetler ile rekabet halinde olan Çin, İran için de cazip bir ortaktır.⁶¹ 1980-88 yılları arasında devam eden İran-İrak savaşında Çin'in İran'a önemli miktarda silah sağlaması, sonraki dönemde de İran'ın askeri ve nükleer programına verdiği destek iki ülkeyi önemli ticari ve askeri ortak haline getirmiştir.⁶² Bu tarihten sonra da her iki ülke ilişkileri hem askeri hem de ekonomik alanda gelişmeye

⁵⁷ Dorsey, "China and the Middle East," 199.

⁵⁸ İsmail Ermağan ve Emin Üstünel, "Çin'in Ortadoğu Politikaları," *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no. 37 (2014): 25.

⁵⁹ Jonathan Fulton, "Situating Saudi Arabia in China's Belt and Road Initiative," *Asian Politics & Policy* 12, no. 3 (2020): 5-7.

⁶⁰ Kulsoom Belal, "China-Iran Relations: Prospects and Complexities," *Policy Perspectives* 17, no.2 (2020): 49.

⁶¹ Andrew Scobell and Alireza Nader, *China in the Middle East: the wary dragon*, (Santa Monica: Rand Corporation, 2016): 53-55.

⁶² Scobell and Nader, "China in the Middle East," 53-55.

devam etmiştir. İran'ın revizyonist dış politikası ve nükleer programı sebebiyle Batı'dan izole edilmesi İran'ı Çin'e yönlendiren önemli bir faktör olmuştur. Bugün Çin uluslararası alanda tecrit edilen İran'da altyapı, petrol ve gaz sektörü, nükleer teknoloji ve ticaret gibi alanlarda en önemli yatırımcı ülkelerden birisi haline gelmiş olup⁶³ İran'ın en önemli ticari partneri durumundadır. Ancak Çin-İran ekonomik ilişkileri, Çin-Suudi Arabistan ekonomik ilişkilerinin aksine, İran'a yönelik uluslararası yaptırımlar nedeniyle uzun yıllardır kritik derecede istikrarsız seyretmektedir. Örneğin 2014 yılında 51,8 milyar dolar ile zirveyi gören iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaptırımların yeniden devreye girmesiyle 2019 yılında sert bir biçimde düşerek 23 milyar dolara gerilemiştir.⁶⁴ Benzer şekilde Çin'in İran'dan enerji tedariki de uluslararası yaptırımlar dolayısıyla oldukça istikrarsız seyretmektedir.

İçinde bulunduğumuz dönemde Çin ile İran'ı birbirine yakınlaştıran en önemli gerekçe enerji ve ekonomi alanındaki işbirliğinden ziyade iki aktörün küresel ve bölgesel meselelerde önemli ölçüde örtüşen vizyonları ve her ne kadar önemli bir enerji tedarikçisi olmasa da İran'ın enerji nakil hatları üzerindeki etkinliğidir. ABD'nin dünya meselelerindeki mevcut hâkimiyetine dayanan tek kutuplu bir dünya yerine çok kutuplu bir dünyayı arzu ediyor olması,⁶⁵ ABD hâkimiyetinin ve tek taraflı uygulamalarının küresel ve bölgesel barışı tehdit ettiği düşüncesi⁶⁶ her iki ülkenin çıkarlarının örtüştüğünü göstermesi açısından önemlidir. Yine her iki ülke de 19. ve 20. yüzyıllarda Batı tarafından sömürgeleştirilmiş olmanın acısını yaşamaktadır ve bu yüzden her iki ülkede de Batı karşıtı eğilimler oldukça güçlüdür.⁶⁷ İran'ın bölgede ABD'nin tanımladığı bölgesel statükoya meydan okuyabilme motivasyon ve kapasitesine sahip yegane bölgesel güç olması Çin açısından İran'ı önemli bir partner yapmaktadır. Çünkü gelecekte "Çin, Ortadoğu'daki askeri varlığını artırmaya karar verirse İran, Pekin'in jeostratejik hedeflerine ulaşmasında paha biçilmez bir rol oynayabilecektir."⁶⁸

Çin enerji güvenliği açısından İran'ı önemli kılan husus İran'ın büyük ve güvenilir bir enerji tedarikçisi olmasından ziyade sahip olduğu jeopolitik

⁶³ Belal, "China-Iran Relations," 48-50.

⁶⁴ Keyjn Lim, "China-Iran Relations," *Institute for National Security Studies Memorandum*, no. 213 (2021), 29.

⁶⁵ A.g.e., 16, Dorsey, "China and Middle East," 87.

⁶⁶ Iain MacGillivray, "Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf," *Global Change, Peace & Security* 31, no.1 (2019): 64.

⁶⁷ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 49.

⁶⁸ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 52.

pozisyon ve bölgede oluşturduğu vekil ağları sayesinde enerji transit rotalarında elde ettiği denetim gücüdür. Örneğin Körfez enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara naklinde kritik bir pozisyondaki Hürmüz Boğazı önemli ölçüde İran'ın denetimindedir. İran, Çin'in toplam enerji ithalatının %24'ünün de geçtiği Hürmüz'ü⁶⁹ sık sık kapatabileceğine yönelik tehditler savurmakta⁷⁰ ve çoğu uzman İran'ın Hürmüz Boğaz'ını kapatabilecek, en azından gemi trafiğini önemli ölçüde yavaşlatacak askeri yeteneklere sahip olduğunu kabul etmektedir.⁷¹ İkinci olarak İran son dönemde Yemen'deki vekilleri üzerinden hem Babu'l Mendeb Boğazı'na hem de Kızıldeniz'e yönelik bir güç projeksiyonu üretmeyi başarmıştır. Çin'in, Libya ve Sudan'dan ithal ettiği petrolün tümü⁷² Suudi Arabistan'dan ithal ettiği petrolün ise bir kısmını Kızıldeniz'den ve Bab el-Mendeb Boğazı'ndan geçmektedir. Son olarak da Suudi Arabistan'ın petrol rezervlerinin büyük bir kısmının bulunduğu Ahsa vilayetinin nüfusunun önemli bir kısmını (%55) oluşturan Şiiler üzerinde İran'ın politik ve ideolojik nüfuzu, bir gerginlik anında İran'a Suudi petrol üretimini ve iletimini baltalayabilme kabiliyeti sağlamaktadır.⁷³

Çin jeostrejik gerekçelerle, Batı tarafından izole edilmiş olsa da İran'ı Körfez güvenlik mimarisinin temel unsurlarından biri olarak görmek istemektedir.⁷⁴ Aynı zamanda Çin, Körfez ülkeleri ve Batılı ülkelerin aksine İran'ın nükleer bir güç olmasından daha az endişe duymakta, İran'ın nükleer programını desteklemekte ve Batı'nın İran'ı zayıflatmaya yönelik politikalarını benimsememektedir.⁷⁵ Uzun yıllardır İran savunma sanayiinin en önemli tedarikçisi durumunda olan Çin, İran'a yönelik silah satışına ilaveten, İran'ın kendi savunma sanayiini kurması, balistik füze sistemleri ve nükleer kapasite geliştirmesi için önemli ölçüde teknoloji transferi de

⁶⁹ Sigit, "China's Geopolitical Strategy," 4.

⁷⁰ "What is the Strait of Hormuz? Can Iran shut off access to oil?," *Los Angeles Times*, 24 Ocak 2012, Son erişim: 07 Eylül 2021, https://latimesblogs.latimes.com/world_now/2012/01/what-is-the-strait-of-hormuz-and-why-are-people-worried-about-it.html.

⁷¹ Sigit, "China's Geopolitical Strategy," 7.

⁷² Shuang Wang, Dong Yang, and Jing Lu, "A connectivity reliability-cost approach for path selection in the maritime transportation of China's crude oil imports," *Maritime Policy & Management* 45, no. 5 (2018): 567-584.

⁷³ Acar, "Arap Baharı," 146-47.

⁷⁴ "Belt and Road Initiative: China-Middle East Cooperation in an Age of Geopolitical Turbulence," *Brookings*, 16 Aralık 2019, Son erişim: 05 Eylül 2021, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/11/China-Proceedings-2_English_Web.pdf.

⁷⁵ Dorsey, "China and Middle East," 76.

gerçekleştirmiştir.⁷⁶ Ortadoğu'daki çıkarlarını korumak isteyen ve ABD ile küresel çapta rekabete girmiş olan Çin açısından, bölgede jeostratejik açıdan benzersiz avantajlara sahip olan İran ile yakın ilişkiler büyük fırsatlar sunacaktır.⁷⁷ Bu yüzden Pekin yönetimi Tahran'ı kalıcı bir dost ve stratejik bir müttefik olarak görme eğilimindedir.⁷⁸

İran'dan farklı olarak 1990'lı yıllara kadar aralarında diplomatik ilişkinin dahi olmadığı Çin-Suudi Arabistan ilişkileri büyük oranda enerji alanındaki işbirliği üzerinden gelişmiştir. Suudi Arabistan'ın ABD ile uzun yıllara dayanan müttefiklik ilişkisi Çin-Suudi Arabistan enerji ilişkilerinin aksine askeri ve stratejik işbirliğine bir tavan teşkil etmiştir.⁷⁹ Çünkü ABD, müttefiki Suudi Arabistan ile Çin arasında artan askeri işbirliğini kendi bölgesel gücüne yönelik bir meydan okuma olarak değerlendirmektedir. Benzer şekilde ABD bölgedeki diğer bir müttefiki olan İsrail'in de Çin ile teknoloji ve istihbarat işbirliğini ilerletmesini bir güvenlik sorunu olarak görmüş ve İsrail'i Çin'le ilişkilerinin düzeyini düşürmeye zorlamıştır.⁸⁰ Bu yüzden Çin-Suudi Arabistan ilişkileri, Çin-İran ilişkilerinin aksine jeostrateji temelli değil önemli ölçüde ekonomi temelli gelişmektedir.

Çin'in 1993 yılından itibaren net petrol ithalatçısı olması dünyanın en büyük petrol ihraç eden ülkesi olarak Suudi Arabistan'a özel bir önem atfetmesine yol açmıştır. Suudi Arabistan'ı Çin dış politikası açısından ön plana çıkaran en önemli husus Suudi Arabistan'ın dünyanın en güvenilir petrol tedarikçisi olmasıdır.⁸¹ 1973 yılındaki petrol ambargosunu saymazsak, Ortadoğu bölgesinde yaşanan her türlü krize rağmen petrol ihracatının daima istikrarlı kalmış olması, Suudi Arabistan'ın küresel enerji piyasalarının "denge sağlayıcısı" (swing producer) olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Hâlbuki İran, ülkede yaşanan krizler ve uluslararası yaptırımlar nedeniyle güvenilir bir enerji tedarikçisi olmaktan oldukça uzaktır.

Suudi Arabistan ile enerji alanında geliştirdiği yakın ilişkiler Çin'in enerji güvenliğine benzersiz katkılar yapmaktadır. Çünkü Çin'in öteki petrol tedarikçilerinde yaşanan bir sıkıntı Suudilerin üretimi artırması ile kolayca

⁷⁶ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 33.

⁷⁷ Narayanappa Janardhan, "Belt and Road Initiative: China's Diplomatic-Security Tool in the Gulf?," *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14, no.1 (2020): 17.

⁷⁸ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 33.

⁷⁹ Jonathan Fulton, "China-Saudi Arabia Relations Through the '1+ 2+ 3' Cooperation Pattern," *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14, no.4 (2020): 518.

⁸⁰ Fulton, "Situating Saudi Arabia," 19.

⁸¹ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 35.

aşılabilir. Örneğin son dönemde yaptırımlar sebebiyle İran'dan petrol ithalatını önemli ölçüde azaltmak zorunda kalan Çin, oluşan açığı Suudi enerji piyasasından kolayca karşılayabilmiştir. 2018 yılında ABD'nin İran nükleer anlaşmasından çekilmesi öncesi Çin petrol ithalatının %7'sini İran'dan karşılamıştır. Yaptırımların geri gelmesiyle Çin'in İran'dan petrol ithalatı sert bir biçimde azalmıştır. Bu süreçte Çin yönünü Suudi Arabistan'a dönmüştür. Temmuz 2018'de 921 bin varil/gün olan Çin'in Suudi Arabistan'dan petrol ithalatı,⁸² Ekim 2019'da 1,98 milyon varile ulaşmıştır.⁸³ Bir yıl gibi kısa bir sürede petrol ihracatını bu kadar büyük hacimde artırmış olması Çin enerji güvenliği açısından Suudileri önemli kılmaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde Suudi Arabistan Çin'in en büyük petrol tedarikçisidir. Çin'in, İran ile geleneksel ve köklü ilişkilere sahip olmasına rağmen enerji ithalatında Suudi Arabistan'ı tercih etmesi Suudilerin daha güvenilir bir petrol tedarikçisi olmasıyla⁸⁴ ve Çin-Batı ilişkileriyle yakından alakalıdır. Çünkü Çin kendisini, İran'a yönelik yaptırımlara istemeyerek de olsa uymak zorunda hissetmektedir. Yaptırımları delmesi durumunda Batı ile yaptığı ticaretin baltalanmasından çekinmektedir. Genel olarak Ortadoğu'daki en büyük yatırımcı olan Çin'in yatırımının %80'i enerji sektörüne yöneliktir⁸⁵ ve bu yatırımların önemli bir kısmı, Çin'in en büyük enerji tedarikçisi olan Suudi Arabistan'daki enerji sektörüne gitmektedir.

2010 sonrası dönemde vekalet savaşları şeklinde devam eden İran-Suudi gerginliğinde Çin'in her iki çatışan aktör arasında bir seçim yapmak yerine her iki ülke ile dengeli bir biçimde ilişkilerini ilerletmek istediği görülmektedir. Çin'in İran-Suudi Arabistan rekabetinde çatışan taraflarla yakın işbirliği geliştirmek suretiyle sürdürmeye özen gösterdiği aktif tarafsızlık politikasını her iki ülke ile yakın ilişkilerin enerji güvenliği açısından sağlayacağı benzersiz avantajlardan maksimum derecede istifade etme ve taraf tutması halinde enerji güvenliğine yönelik yoğunlaşacak olası tehditleri bertaraf etme politikasıyla izah edebiliriz. Suudi Arabistan, Çin enerji güvenliği açısından güvenilir bir tedarikçi iken, İran Ortadoğu'daki ABD gücüne karşı koymaya yardımcı olabilecek yegâne aktör olması ve enerji transit rotaları üzerindeki denetim gücü sebebiyle Çin açısından vazgeçilmezdir.

⁸² Fulton, "China-Saudi Arabia Relations," 518.

⁸³ "Saudi Arabia becomes largest oil exporter to China", *Anadolu Ajansı*, 21 Ocak 2021, Son erişim: 04 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/s-arabia-becomes-largest-oil-supplier-to-china-in-2020/31666>

⁸⁴ Scobell ve Nader, "China in the Middle East," 34.

⁸⁵ "Belt and Road Initiative."

Çin'in bölgedeki gerginliklerde taraf tutmama politikasını yansıtan en önemli kararlardan biri Körfez bölgesinde enerji tesisleri ve nakil hatlarına yönelik saldırıların yoğunlaştığı dönemde bölgeden petrol ithal eden çok sayıda devletin aksine Çin'in kendi petrol tankerlerini korumak için eskort gemileri görevlendirmemesidir. Çin'in, 2019 yılında ABD başkanı Donald Trump'ın "Bütün ülkeler kendi gemilerini korumalıdır" şeklindeki çağrısını yanıtızsız bırakması bu tarafsızlık politikasının önemli bir göstergesidir. Bölgedeki gerginlikler enerji güvenliğine büyük zarar vermesine rağmen Çin, "Hürmüz Boğazı'nda eskort operasyonları üstlenilirse, bir veya daha fazla Körfez devleti ile bir çatışma çıkması kuvvetle muhtemeldir (ve dolayısıyla) Çin bu bölgeye aceleyle askeri müdahalede bulunmamalıdır"⁸⁶ şeklinde bir yaklaşım sergilemiş ve Trump'ın bu çağrısını yanıtızsız bırakmıştır.

Çin'in her iki aktör arasındaki aktif tarafsızlık politikasını yansıtan ikinci husus hem İran ile hem de Suudi Arabistan ile yakın askeri işbirliği geliştirmeye özen göstermesidir. Çin yönetimi ortak askeri tatbikatlara ve savunma sanayi alanında geliştirilen işbirliklerine büyük önem vermektedir. İlk olarak son dönemde Çin donanması her iki ülke ile de ortak askeri tatbikatlara katılmıştır. 2019 yılı Kasım ayında Suudi Arabistan ile birlikte Kızıldeniz'deki Kral Faysal Deniz Üssü'nde üç hafta süren "Mavi Kılıç 2019" tatbikatı bu tatbikatların ilkidir. Yine Çin donanması Suudi donanmasıyla düzenlediği tatbikattan kısa bir süre sonra, 2019 yılının son günlerinde, İran ve Rusya ile Hürmüz Boğazı yakınlarında düzenlenen Deniz Güvenlik Kemerli Tatbikatı'na katılmıştır. Bu tatbikat 1979 yılından bu yana sayılan ülkelerin düzenlediği en kapsamlı tatbikattır. Üç ülkenin savaş gemilerinin yer alacağı, temel hedefi uluslararası deniz güvenliğini sağlamak ve korsanlıkla mücadele olacağı açıklanan yeni bir tatbikatın ise 2021 yılı sonlarında planlandığı açıklanmıştır.⁸⁷ İkinci olarak Pekin yönetimi her iki ülkeyle de savunma sanayi alanında köklü işbirliği geliştirmeye ve bu ilişkileri her iki aktörle de koordineli bir biçimde sürdürmeye önem vermektedir. Örneğin Çin bir taraftan İran'ın kendi savuma sanayini kurması için önemli oranda destek olurken diğer taraftan Suudiler ile de benzer ilişkiler geliştirmek-

⁸⁶ Eyle J. Goldstein, "Should China police the strait of Hormuz?," *The National Interest*, 9 Kasım 2019, Son erişim: 4 Eylül 2021, <https://nationalinterest.org/feature/should-china-police-strait-hormuz-95206>.

⁸⁷ "Rusya, İran ve Çin'in Basra Körfezi'nde ortak askeri tatbikat düzenleyeceği bildirildi," *Habertürk*, 23 Ağustos 2021, Son erişim: 4 Eylül 2021, <https://www.haberturk.com/rusya-iran-cin-ortak-asker-tatbikat-3170723>

tedir.⁸⁸ ABD istihbarat teşkilatları, 2021 yılı sonlarında Suudi Arabistan'ın Çin'in desteğiyle balistik füze geliştirdiğini ortaya koyan bilgiler paylaşmıştır.⁸⁹ Çin tatbikatlarla ve savuma alanındaki işbirlikleriyle bir taraftan her iki ülkeyle dengeli ilişkiler sürdürmek isterken diğer taraftan her iki ülkeyi de tehdit etmeden bölgede askeri güç gösterisinde bulunarak artan gerginliğin enerji arz güvenliği üzerinde yarattığı tehditleri bertaraf etmek istemektedir.

Pekin yönetiminin İran-Suudi Arabistan rekabetindeki tarafsızlığını gösteren başka bir gelişme ise Çin-İran ve Çin-Suudi Arabistan anlaşmalarının bir eşgüdüm içinde yapılmasıdır. Bezer şekilde Pekin yönetiminden bölgeye yönelik üst düzey ziyaretlerde her iki ülkenin de birlikte ziyaret edilmesi⁹⁰ bu hassasiyetin başka bir göstergesidir.

Son olarak Pekin yönetimi sunduğu jeostratejik avantajlara rağmen İran ile ilişkilerinde son derece temkinli hareket etmektedir. 27 Mart 2021 tarihinde Çin ile İran arasında 25 yıllık bir süre zarfında 400 milyar dolarlık yatırımı içeren bir anlaşma imzalanmıştır. İçeriğinin gizli tutulması, dışarıya sızan kısmında ise anlaşmanın her iki taraf için de bağlayıcılığının olmadığını gösteren maddelerin yer alması Çin'in temkinlilik politikasını yansıtmaktadır. Yine aynı anlaşmayı her ne kadar İran tarafı "stratejik işbirliği" olarak lanse etse de Çin'in stratejik işbirliği ifadesine oldukça mesafeli yaklaşarak anlaşmayı "iş birliği için bir makro çerçeve" olarak tanımlaması⁹¹ bu temkinliliği göstermesi açısından önemlidir.

Pekin yönetiminin yaşadığı kararsızlık her iki ülkenin Çin'in jeostratejik ve ekonomik hedefleri açısından sağladığı benzersiz avantajlardan kaynaklanmaktadır. Çin bu çatışmalarda jeostatejik gerekçelerle İran'ın tarafını tutarsa Suudiler enerjiyi Çin'e karşı bir silah olarak kullanabilir, ekonomik gerekçelerle Suudilerin tarafını tutarsa, İran enerji üretim tesisleri ve nakil güzergâhlarına yönelik saldırıları artırarak Çin'in enerji kaynaklarına erişimini kısıtlayabilir ve enerjiye erişim maliyetini artırabilir.⁹² Bu durum

⁸⁸ Dorsey, "China and Middle East," 50, 89-95, 222; Scobell ve Nader, *China in the Middle East*, 43,56.

⁸⁹ Necmettin Acar, "Suudi balistik füze programı: Körfez'de ABD-Çin rekabeti", *Anadolu Ajansı*, 28 Aralık 2021, Son erişim: 1 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-balistik-fuze-programi-korfezde-abd-cin-rekabeti/2459244>.

⁹⁰ Dorsey, "China and Middle East," 99, İsmail Sarı, "ABD-Çin Rekabeti Sertleşirken Wang Yi'nin Ortadoğu Seyahati," *ORSAM*, 5 Nisan 2021, Son erişim: 26 Haziran 2021, <https://www.orsam.org.tr/tr/abd-cin-rekabeti-sertlesirken-wang-yinin-ortadogu-seyahati/>.

⁹¹ Sarı, "ABD-Çin Rekabeti Sertleşirken."

⁹² MacGillivray, "Maturing Sino-Saudi strategic relations," 18.

Suudilerin enerji piyasalarında önemli bir aktör olmasıyla ve İran'ın enerji transit rotalarındaki denetim gücüyle alakalıdır. Rekabet halindeki her iki aktörden hangisine destek olursu olsun sonuçta bu durumda Çin enerji güvenliği zarar görecektir. Bu sebeple Çin yönetimi İran-Suudi Arabistan rekabetinde ve çatışma alanlarında her iki aktörden birinin tarafını tutmak ve desteklemek yerine her iki aktörle de yakın işbirliği geliştirmeyi tercih etmektedir. Çin'in bölgedeki jeostratejik ve ekonomik çıkarlarının korunması her iki aktörün çatışmasından değil uzlaşmasından en azından gerginliğin askeri çatışmaya doğru evrilmemesinden geçmektedir. Çin'in bölgede çatışan taraflardan birinin safında durarak bölgeye yönelik askeri güç projeksiyonu sadece enerji güvenliğine zarar vermekle kalmayacak ülkenin güvenlik yükü ve maliyetini artıracak ve ABD ile olası bir askeri karşı karşıya gelme sonucuna da yol açabilecektir. Bu sebeple Çin İran-Suudi Arabistan rekabetinde aktif bir tarafsızlık politikası takip etmeyi kendi çıkarları açısından en optimum seçenek olarak görmektedir.

5. Sonuç

II. Dünya Savaşı sonrası bölge güvenliğini kendisi için hayati çıkar olarak tanımlayan ABD'nin 2010 sonrası dönemde bölge güvenlik mimarisindeki rollerinden sıyrılma girişimleri sergilemesi Ortadoğu güvenlik mimarisinde ciddi bir güç ve güvenlik boşluğu yaratmıştır. ABD dış politikasının bölgeye yönelik değişen bu vizyonuna ilaveten Irak, Mısır ve Suriye gibi bölgenin önemli aktörlerinin içine düştüğü zayıflık bu güç ve güvenlik boşluklarını derinleştirmiştir. İran ve Suudi Arabistan'ın oluşan bu güç boşluklarını doldurma konusundaki hevesleri, her iki aktör arasında uzun yıllardır devam eden ideolojik rekabetin yoğunlaşan vekâlet savaşlarıyla jeopolitik alana taşınmasına yol açmıştır.

Bölgede artan gerginlikte rakiplerin birbirinin enerji ticaretini baltalayaarak birbirlerine zarar verme eğilimi petrol fiyatlarında ve petrolün tüketim merkezlerine kesintisiz taşınmasında ciddi riskler açığa çıkararak bölge enerji kaynaklarına şiddetli bir biçimde bağımlı olan Çin için önemli bir enerji güvenliği sorununa yol açmıştır. Özellikle İran'ın, Suudi petrol endüstrisini hedef alan saldırılara verdiği aktif destek dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan Çin'in kesintisiz ve uygun maliyetli enerji talebini olumsuz etkilemektedir. ABD'nin Körfez'deki enerji tesislerine yönelik saldırıları caydırma konusundaki isteksizliğine ilaveten Çin'in mevcut askeri kabiliyetleri göz önüne alındığında tek başına Körfez güvenliği-

ni sağlama kapasitesine sahip olmaması bölge kaynaklarına bağımlılığı gittikçe artan Çin'in, Körfez'de yaşanan her gerginliğe karşı hassasiyetini artırmaktadır. Son dönemde Çin donanmasının Kızıldeniz ve Basra Körfezi civarında düzenlenen tatbikatlara katılması bu hassasiyetin önemli bir göstergesidir.

Körfez'deki enerji güvenliğini sağlamak için bölgeye yönelik askeri bir güç projeksiyonu gerçekleştirmesi son derece makul bir strateji iken Çin'in, Körfez bölgesinde askeri bir angajmandan dikkatli bir biçimde kaçındığı görülmektedir. Bunun yerine Çin'in bölgede rekabet halinde olan İran ve Suudi Arabistan arasında aktif tarafsızlık politikası takip ederek her iki aktör ile de yakın işbirliği geliştirmeye özen gösterdiği görülmektedir. Çin'in sergilediği bu tarafsızlık politikası İran'ın sahip olduğu jeostratejik avantajlarla enerji transit rotaları üzerindeki denetim gücü ve Suudi Arabistan'ın güvenilir bir enerji tedarikçisi olmasıyla yakından alakalıdır. Çin bu rekabette İran'ın yanında yer alsa Suudi enerji piyasalarındaki avantajlarını kaybedebilir, Suudilerin yanında yer alsa İran, Çin'in enerji arz güvenliğini tehdit edebilir. ABD'nin enerji tesislerine ve transit rotalarına yönelik saldırıları caydırma konusunda yaşadığı ikilem ve Çin'in tek başına bölge güvenliğini sağlayacak askeri kapasiteden mahrum olması, Çin'in rekabet halindeki her iki aktörle yakın ilişkiler geliştirerek enerji ihtiyacını güvene alma politikasının temel gerekçeleri olmuştur.

Ancak 16 Eylül 2021 tarihinde ABD'nin öncülüğünde oluşan AUKUS pak-tı, Çin'in Körfez bölgesindeki aktif tarafsızlık politikasını da etkilemiştir. Çünkü Çin, uzun yıllardır İran'ın ŞİÖ'ne tam üyeliğe yönelik taleplerini görmezden gelirken Asya-Pasifik'te güç dengelerini değiştirecek olan AUKUS pak-tının ilanından bir gün sonra İran'ın ŞİÖ'ne tam üye olarak kabul edilmesine onay vermiştir. Yakın gelecekte Batı blokunun Asya-Pasifik bölgesinde atacağı adımlar Çin-Körfez ilişkileri açısından önemli sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça

- Acar, Necmettin. "Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu'da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği." *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 8, no. 2 (2018): 139-71.
- Acar, Necmettin. "Körfez-İsrail İttifakı." *Ortadoğu Analiz* 10, no. 86 (Mart-Nisan 2019) 36-39.

- Acar, Necmettin. "Mubadarat İnşai Şebeket Emniyyah İqlimiyyah Biqiyadati Suudiyyah fi eş-Şark el-Avsad", *Rouya Türkiyyah* 8, no.2 (2019): 61-81.
- Alagöz, Emine Akçadağ. "Çin'in Enerji Güvenliğinin İran ile İlişkilerine Etkisi." *Turkish Yearbook of International Relations* 47 (Mayıs 2016): 58-78.
- Andersen Lars Erslev, vd. "China-MENA Relations in the Context of Chinese Global Strategy." *Joint Policy Studies* 16 (2020): 10-31.
- Ataman, Muhittin, Nuh Uçgan, "Suudi Arabistan'daki Stratejik Kaynakların Önemi ve Siyaset ile Ekonomi Üzerindeki Etkisi" *Ortadoğu Yılığ* içinde Editörler: Kemal İnat, Muhittin Ataman, 509-532. İstanbul: Açılım Kitap 2010.
- Belal, Kulsoom. "China-Iran Relations: Prospects and Complexities." *Policy Perspectives* 17, no. 2 (2020): 47-66.
- Cai, Kevin G. "Constructing an analytical framework for explaining Chinese foreign policy." *Chinese Political Science Review* 5 (2020): 355-373.
- Cengiz, Sinem. "Saudi foreign policy towards China in the Post-Arab uprisings era: a neo-classical realist approach." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14, no. 1 (2020): 51-67.
- Collins, Gabriel. "A Maritime Oil Blockade against China." *Naval War College Review* 71, no. 2 (Bahar 2018): 49-78.
- Collins, Gabriel. *China's Evolving Oil Demand: Slowing Overall Growth, Gasoline Replacing Diesel as Demand Driver, Refined Product Exports Rising Substantially*. Houston: Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 2016.
- Çelikkpala, Mitat. "Enerji Güvenliği: NATO'nun Yeni Tehdit Algısı." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 10, no. 40 (Kış 2014): 74-99.
- Dorsey, M. James. *China and the Middle East: venturing into the maelstrom*. Cham: Palgrave Macmillan, 2019.
- Drenth, Merijn. *Energy security in China: Fuel cell vehicles, plug-in electric vehicles and policy responses to oil imports*. Yüksek Lisans Tezi, Utrecht University, 2019.
- Erdal, Leman ve Ethem Karakaya. "Enerji arz güvenliğini etkileyen ekonomik, siyasi ve coğrafi faktörler." *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 31, no. 1 (2012): 107-136.
- Ermağan, İsmail ve Emin Üstüenal. "Çin'in Ortadoğu Politikaları." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no. 37 (2014): 19-39.

- Fulton, Jonathan, "Situating Saudi Arabia in China's Belt and Road Initiative," *Asian Politics & Policy* 12, no. 3 (2020): 362-84.
- Fulton, Jonathan. "Striking a balance between economics and security." *China's relations with the Gulf monarchies. in The External powers and the Gulf Monarchies* içinde, Editörler: Jonathan Fulton, Sim Li-Chen, 140-158. Londra: Routledge, 2018.
- Fulton, Jonathan. "China-Saudi Arabia Relations Through the '1+ 2+ 3' Cooperation Pattern." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14, no. 4 (2020): 516-527.
- Fürtig, Henner. "Conflict and cooperation in the Persian Gulf: The interregional order and US policy." *The Middle East Journal* 61, no. 4 (2007): 627-640.
- Janardhan, Narayanappa. "Belt and Road Initiative: China's Diplomatic-Security Tool in the Gulf?." *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies* 14, no. 1 (2020): 1-17.
- Ji, Qiang, Hai-Ying Zhang, ve Dayong Zhang. "The impact of OPEC on East Asian oil import security: A multidimensional analysis." *Energy Policy* 126 (Mart 2019): 99-107.
- Kuteleva, Anna. *China's Energy Security and Relations with Petrostates: Oil as an Idea*. Londra: Routledge, 2021.
- Lim, Kevjn. "China-Iran Relations." *Institute for National Security Studies Memorandum* no. 213 (2021).
- Liu, Feng. "The recalibration of Chinese assertiveness: China's responses to the Indo-Pacific challenge." *International Affairs* 96, no.1 (2020): 9-27.
- MacGillivray, Iain. "Maturing Sino-Saudi strategic relations and changing dynamics in the Gulf." *Global Change, Peace & Security* 31, no. 1 (2019): 61-80.
- Manjari Singh. "China's Great Game in the Gulf: Implications for India." *CLAWS Journal* 13, no.2 (2020): 97-114.
- Öztürk, Salih ve Selin Saygın. "1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu." *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi* 6, no. 12 (Ağustos 2017): 1-12.
- Pierre, Noël. "Asia's Energy Supply and Maritime Security." *Survival* 56, no. 3 (2014): 201-216.
- Reza Hafezi ve Mohammad Alipour, *Energy Security & Sustainable Development, in The Affordable and Clean Energy: Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals*, Editörler: W. Leal Filho vd. İsviçre: Springer, 2020.

- Sarı, İsmail. "ABD-Çin Rekabeti Sertleşirken Wang Yi'nin Ortadoğu Seyahati." *ORSAM*, 5 Nisan 2021.
- Scobell, Andrew ve Alireza Nader. *China in the Middle East: the wary dragon*. Santa Monica: Rand Corporation, 2016.
- Seven, Erdoğan. "İran-Şangay İşbirliği Örgütü İlişkileri ve İran'ın Üyelik Beklentisi." *Medeniyet Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2020): 151-169.
- Sevilla, Hanelito A. "The Arab Spring and South China Sea Tensions: Analyzing China's Drive to Energy Security." *Alternatives: Turkish Journal of International Relations* 12, no. 3 (Kış 2013): 94-107.
- Sigit, ve Alexander Texas Meresin. "China's Geopolitical Strategy in the Strait of Hormuz." *Chinese Journal of International Review* 2, no. 2 (2020): 1-17.
- Tongsopit, Sopitsuda, Noah Kittner, Youngho Changc, Apinya Aksornkij, Weerin Wangjiraniran. "Energy security in ASEAN: A quantitative approach for sustainable energy policy." *Energy policy* 90 (Mart 2016): 60-72.
- Wang, Shuang, Dong Yang, ve Jing Lu. "A connectivity reliability-cost approach for path selection in the maritime transportation of China's crude oil imports." *Maritime Policy & Management* 45, no. 5 (2018): 567-584.
- Yergin, Daniel. "Energy Security in the 1990s." *Foreign Affairs* 67, no.1 (Sonbahar 1988): 110-132.
- Yergin, Daniel. *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*. Çev. Kamuran Tuncay. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Zhao, Zheng, Pei Liu, and Zheng Li. "Modelling and analysis of China's passenger car fuel consumption up to 2030." *Advances in Energy Systems Engineering* içinde Editörler: Georgios M. Kopanos, Pei Liu, Michael C. Georgiadis, 273-311. Cham: Springer, 2017.

İnternet Kaynakları

- Acar, Necmettin. "Suudi balistik füze programı: Körfez'de ABD-Çin rekabeti." *Anadolu Ajansı*, 28 Aralık 2021, Son erişim: 1 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-balistik-fuze-programi-korfezde-abd-cin-rekabeti/2459244>.
- "At least three killed as Iranian fuel tanker attacked off Syria." *The Guardian*, 24 Nisan 2021, Son erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.theguardian.com/world/2021/apr/24/at-least-three-killed-as-iranian-fuel-tanker-attacked-off-syria>.

- “Belt and Road Initiative: China-Middle East Cooperation in an Age of Geopolitical Turbulence.” *Brookings*, 16 Aralık 2019, Son erişim: 5 Eylül 2021, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/11/China-Proceedings-2_English_Web.pdf.
- “China’s crude oil imports surpassed 10 million barrels per day in 2019.” *US Energy Information Administration*, 23 Mart 2020, Son erişim: 5 Ağustos 2021, <https://www.eia.gov/todayinenergy/detail.php?id=43216>.
- “China’s July Venezuela oil imports fall over U.S. sanctions.” *Reuters*, 25 Ağustos 2019, Son erişim: 7 Eylül 2021, <https://www.reuters.com/article/us-china-economy-trade-crude-idUSKCN1VF06N>.
- Crooks, Ed. “The global importance of China’s oil imports.” *Financial Times*, 25 Eylül 2017, Son erişim: 8 Ağustos 2021, <https://www.ft.com/content/e7d52260-ale4-11e7-b797-b61809486fe2>.
- Faucon, Beniot. “Iran Strikes Reverberate Across Persian Gulf Economy,” *The Wall Street Journal*, 8 Ocak 2020, Son erişim: 8 Eylül 2021, <https://www.wsj.com/articles/iranian-strikes-alter-commerce-travel-in-persian-gulf-11578486060>.
- “GDP (current US\$) China.” *World Bank*, Son erişim: 5 Ağustos 2021, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?end=2020&locations=CN&start=1978>.
- Goldstein, Eyle J., “Should China police the strait of Hormuz?,” *The National Interest*, 9 Kasım 2019, Son erişim: 4 Eylül 2021, <https://nationalinterest.org/feature/should-china-police-strait-hormuz-95206>.
- “Haziran ayı petrol ihracatında lider ABD oldu.” *Bloomberg*, 13 Eylül 2019, Son erişim: 7 Temmuz 2021, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/emtia-haberleri/haziran-ayi-petrol-ihracatinda-lider-abd-oldu_ID1457359/.
- Horuz, Muhammet Emin. “Küresel güç dengelerinde AUKUS sarsıntısı.” *Anadolu Ajansı*, 24 Eylül 2021, Son erişim: 2 Nisan 2022, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kuresel-guc-dengelerinde-aukus-sarsintisi/2373759>.
- “İsrail petrol tankerine saldırıdan İran’ı sorumlu tuttu.” *BBC*, 31 Temmuz 2021, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58039061>.

- “Kasım Süleymani'nin öldürülmesi sonrası petrol fiyatları 70 dolara yaklaştı, altın yükseldi.” *BBC*, 3 Ocak 2020, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50982753>.
- “National Security Strategy of The United States of America 2015.” *The White House*, Son erişim: 5 Eylül 2021, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf.
- “National Security Strategy of The United States of America 2017.” *The White House*, Son erişim: 5 Eylül 2021, <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>.
- Nuh Uçgan. “İran-Çin-Rusya ortak deniz tatbikatı çerçevesinde Çin'in İran ikilemi.” *Anadolu Ajansı*, 31 Ekim 2019, Son erişim: 31 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/iran-cin-rusya-ortak-deniz-tatbikati-cercevesinde-cin-in-iran-ikilemi/1688658>.
- “Provisional Registrations or Sales of New Vehicles.” *International Organization of Motor Vehicle Manufacturers*, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.oica.net/wp-content/uploads/Sales-all-vehicles-2017.pdf>.
- Rochat, Matthew. “China's Growing Dominance in Maritime Shipping.” *The Diplomat*, 18 Aralık 2021, Son erişim tarihi: 1 Nisan 2022, <https://thediplomat.com/2021/12/chinas-growing-dominance-in-maritime-shipping/>.
- “Rusya, İran ve Çin'in Basra Körfezi'nde ortak askerî tatbikat düzenleyeceği bildirildi.” *Habertürk*, 23 Ağustos 2021, Son erişim: 5 Eylül 2021, <https://www.haberturk.com/rusya-iran-cin-ortak-asker-tatbikat-3170723>.
- “Saudi Arabia becomes largest oil exporter to China.” *Anadolu Ajansı*, 21 Ocak 2021, Son erişim: 4 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/en/energy/energy-security/s-arabia-becomes-largest-oil-supplier-to-china-in-2020/31666>.
- “Short-Term Energy Outlook.” *US Energy Information Administration*, Son erişim: 3 Ağustos 2021, https://www.eia.gov/outlooks/steo/pdf/steo_full.pdf.
- “Suudi Arabistan: BAE kıyılarında iki petrol tankerimize sabotaj düzenlendi.” *BBC*, 13 Mayıs 2019. Son erişim: 4 Ağustos 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48252308>.

- “Suudi Arabistan’da petrol boru hattına drone’lu saldırı.” *Independent Türkçe*, 14 Mayıs 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.indyrturk.com/node/31231/d%C3%BCnya/suudi-arabistan%E2%80%99da-petrol-boru-hatt%C4%B1na-dronelu-sald%C4%B1r%C4%B1>.
- “Suudi Arabistan’a yapılan saldırı petrolün dengesini bozdu.” *Anadolu Ajansı*, 16 Eylül 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistana-yapilan-saldiri-petrolun-dengesini-bozdu/1584998>.
- “Suudi Arabistan’da petrol üretimi geçici olarak durduruldu.” *Anadolu Ajansı*, 15 Eylül 2019, Son erişim: 5 Ekim 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanda-petrol-uretimi-gecici-olarak-durduruldu/1583878>.
- “Suudi Arabistan’ın askeri harcamaları son 5 yılda 270 milyar doları geçti.” *Anadolu Ajansı*, 21 Mayıs 2020, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-askeri-harcamalari-son-5-yilda-270-milyar-dolari-gecti/1849106>.
- “Suudi Arabistan’ın Cidde kenti açıklarında İran’a ait tanker iki roketle vuruldu.” *Anadolu Ajansı*, 11 Ekim 2019, Son erişim: 3 Eylül 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistanin-cidde-kenti-aciklarinda-irana-ait-tanker-iki-roketle-vuruldu/1609676>.
- “Tehlikeli bir oyun kuruluyor.” *Yeni Şafak*, 14 Haziran 2019, Son erişim: 7 Ağustos 2021, <https://www.yenisafak.com/gundem/umman-korfezinde-derin-patlama-3494782>.
- “What countries are the top producers and consumers of oil?.” *EIA*, 8 Aralık 2021, Son erişim: 7 Ağustos 2021, <https://www.eia.gov/tools/faqs/faq.php?id=709&t=6>.
- “What is the Strait of Hormuz? Can Iran shut off access to oil?.” *Los Angeles Times*, 24 Ocak 2012, Son erişim: 7 Eylül 2021, https://latimesblogs.latimes.com/world_now/2012/01/what-is-the-strait-of-hormuz-and-why-are-people-worried-about-it.html.